

Приватним ВНЗ треба надати можливість самостійно вибрати профіль підготовки фахівців, програмне забезпечення навчального процесу, кількість студентів та викладачів, рівень платні за навчання і заробітної платні викладачів, переглянувши механізм оподаткування подібних закладів з урахуванням важливості виконуваних ними функцій.

Зазначені заходи дадуть можливість посилити конкуренцію у сфері вищої освіти, зробити всю систему більш гнучкою, такою, що швидко реагує на запити ринку за мінімуму соціальних втрат. Це, проте, не виключає того, що в міру стабілізації економічного становища в Україні держава візьме на себе додаткові функції з розвитку вищої школи.

Список літератури:

1. Маршалл А. Принципы экономической науки. М., 1993. Т.9. 2. Вищі навчальні заклади (1997–1998 рр.): Стат. зб. К., 1999. 3. Шереги Ф.Э.; Харчева В.Г. Сериков В.В. Социология образования: прикладной аспект. М., 1997. 4. Стат. щорічник України за 1992 рік. К., 1995.

Надійшла до редколегії 31.01.2000

*І.В. Жилінкова, канд. юрид. наук, доцент
каф. цивільного права НЮАУ ім.Ярослава Мудрого*

ПОНЯТТЯ СІМ'І В ПРАВІ

Сім'я і різноманітні види відносин, що складаються між членами сім'ї, є об'єктом правового регулювання різних галузей права і, в першу чергу, цивільного і сімейного. Однак, як відомо, в законі відсутнє легальне визначення сім'ї. У науковій літературі також не склалося загальне розуміння цього терміна. Чимало дослідників відзначають початкову складність визначення поняття сім'ї. Дійсно, категорія сім'ї вживається з таким широким спектром варіацій, що знайти визначення, яке могло б бути використане у всіх випадках, часом здається неможливим. Загалом сім'я, як і будь-яке інше явище, може бути охарактеризована через властиві їй ознаки, що у своїй сукупності можуть дати загальне уявлення про її суть. Деякі з цих ознак становлять невід'ємний атрибут поняття сім'ї, інші носять додатковий характер і можуть включатися у визначення сім'ї при необхідності.

Насамперед сім'я характеризується як певне коло осіб. При цьому використовуються різноманітні терміни - "союз", "об'єднання", "спільність", "мала соціальна група" і т.ін. Найбільш обґрунтованим уявляється визначення сім'ї як певного об'єднання осіб, яке дає змогу підкреслити тісний зв'язок її членів, єдність їх спільних інтересів [1, с.123].

Наступним обов'язковим елементом визначення сім'ї є підстави її виникнення. Як таку підставу в юридичній науці звичайно виділяють кровну спорідненість, властивість, шлюб, усиновлення, прийняття дітей до сім'ї на виховання [2, с.43]. Такий підхід характерний насамперед для науки

сімейного права, оскільки сімейне законодавство досить точно визначає коло членів сім'ї, пов'язаних між собою сімейно-правовими правами і обов'язками. Як відомо, в інших галузях права такого суворого переліку основ виникнення сім'ї не міститься.

Насамперед до членів сім'ї відносять подружжя, а також батьків і дітей, які за загальним правилом складають ядро сімейного союзу. Подальше коло членів сім'ї може варіюватися в залежності від конкретних обставин, починаючи від найближчих кровних родичів (висхідних, нисхідних і бічних ліній спорідненості) і закінчуючи особами, які спільно проживають в одному будинку ("під одним дахом") як члени сім'ї.

Самостійною підставою для виникнення сім'ї виступає шлюб. На відміну від спорідненості, однозначно зрозумілої як кровний зв'язок осіб, що походять одне від одного або від спільного предка, шлюб являє собою категорію, що не має однозначного тлумачення. Насамперед це стосується форми шлюбу та його суб'єктного складу. Як відомо, відповідно до чинного законодавства України, основу сім'ї становить лише шлюб, зареєстрований в органах реєстрації актів громадського стану (ч.2 ст.6 КпШС України). Крім цього, в законі закріплено, що шлюб - це союз чоловіка і жінки (ст.1 КпШС України), що, на думку З.В. Ромовської, дає можливість на майбутнє відкинути можливі претензії з боку сексуальних меншин [3, с.123].

Аналіз чинного законодавства показує, що в деяких випадках членами сім'ї називаються особи, які не пов'язані між собою шлюбом, спорідненістю, властивістю, усиновленням або іншими фактами, які є підставами виникнення сім'ї. Найбільш відомим прикладом такого роду є визнання членами сім'ї осіб, що не є родичами, в життєвому законодавстві. Як відомо, відповідно до ч.2 ст. 64 ЖК України членами сім'ї можуть бути визнані особи, які спільно проживають з наймачем і ведуть з ним спільне господарство. Таке положення викликало критику з боку деяких вчених. Як зауважила Р.П. Мананкова, "відсутність сімейно-правової основи тут мовби підміняється іншими обставинами (спільним проживанням і спільним господарюванням). Але обидві ці обставини свідчать про наявність тільки однієї з ознак сім'ї – спільності життя" [4, с.45]. На її думку, правильніше було б закріпити положення про те, що особи, які проживають спільно з наймачем і ведуть з ним спільне господарство (при відсутності шлюбу, спорідненості і інших підстав) **привірюються** до членів його сім'ї, а не є такими. Інакше закон без будь-яких підстав закріплює правову фікцію [4, с.52].

Деякі вчені вважають, що сім'я може виникнути і при відсутності тих підстав, які вказані в сімейному законодавстві. Так, А.М. Нечаєва пише, що об'єднуючим началом в цьому випадку може служити, наприклад, обопільне прагнення "навіть сторонніх один одному осіб жити разом" [5, с.163]. У іншому випадку була висловлена думка про те, що шлюб необхідно виводити не з його формальної наявності або відсутності, а з сутності відносин між чоловіком і жінкою, в зв'язку з чим "і незареєстрова-

ний шлюб є шлюб, а не співжиття, під яким потрібно розуміти випадкові зв'язки чоловіка і жінки” [1, с.32]. Продовжуючи цю думку, можна дійти до висновку, що автори розглядають і незареєстрований шлюб як основу сім'ї, що не вписується в норми сімейного права, але загалом не суперечить житловому законодавству.

Питання про підстави виникнення сім'ї має важливе теоретичне і практичне значення в зв'язку з тим, що залежно від його вирішення визначається коло членів сім'ї, її суб'єктний склад. Наявність членів сім'ї є самостійним атрибутом характеристики сім'ї. Разом з тим, у питанні про те, які саме суб'єкти виступають як члени сім'ї, спостерігається, мабуть, найбільша різноманітність. Як образно помітила Р.П. Мананкова, член сім'ї – це “наскрізний” суб'єкт декількох галузей права [6, с.60]. Причому, як і в питанні про підстави виникнення сім'ї, в різних галузях права, а нерідко і в окремих нормативних актах в межах однієї галузі коло членів сім'ї визначається по-різному [7, с.74].

Таке нерівнозначне розуміння поняття “член сім'ї” різними галузями права є однією з основних проблем, що перешкоджають створенню універсального визначення сім'ї в цілому. Разом з тим, на думку більшості вчених, з практичної точки зору воно уявляється цілком обґрунтованим. Як зазначає Е.М. Ворожейкін, різний підхід до визначення складу сім'ї, що існує в різних галузях права, “не є результатом непослідовності, виявленої при розробці і прийнятті законодавчих актів”, а пояснюється “цілями законодавчого акта і особливостями тих громадських відносин, які він покликаний регулювати” [8, с.13]. У зв'язку з цим різні “галузі права з урахуванням специфіки свого предмета і цілей конкретних правових норм встановлюють коло членів сім'ї, що мають конкретні права і обов'язки (житлові, пенсійні і інш.). Правовідносини, що виникають при цьому, є відповідно цивільно-правовими, трудовими і іншими правовідносинами” [9, с.50].

При визначенні сім'ї самостійною ознакою визначається, як правило, спільність життя членів сім'ї або ведення спільного господарства. “Включення даної ознаки у визначення сім'ї необхідно ще й тому, що сім'я являє собою не застигле довічне об'єднання, а складний суспільний організм, який зростає, змінюється, перетворюється, внаслідок чого з'являється і функціонує безліч самостійних сімейних осередків” [10, с.61].

Однією з основних юридичних ознак сім'ї є наявність правового зв'язку між її членами, тобто їх особистих і майнових прав та обов'язків. Дана ознака включається до юридичного визначення сім'ї в переважній більшості випадків. Включення юристами у визначення сім'ї такої ознаки, як права і обов'язки її членів, цілком зрозуміле. Воно дає можливість значною мірою формалізувати дане визначення. На відміну від таких понять, як кохання, дружба, взаємна повага, моральна відповідальність тощо, які не піддаються формалізації і взагалі можуть бути відсутніми в тій або іншій сім'ї, закріплені в законі особисті і майнові права та обов'язки членів

сім'ї цілком конкретні і, як правило, можуть бути здійснені примусово. Крім того, такі права і обов'язки виникають автоматично внаслідок укладання шлюбу, народження дитини, усиновлення, тому наявність вказаних юридичних фактів само по собі свідчить про виникнення юридичної пов'язаності подружжя, батьків і дітей, усиновлювачів і усиновлених, незалежно від характеру їх особистих взаємин і інших мінливих за своєю природою чинників. Що ж стосується змісту цієї юридичної пов'язаності, тих суб'єктивних прав і обов'язків, якими наділяються члени сім'ї, то вони, як відомо, і складають основний предмет юридичної науки.

Деякі юристи включають у визначення сім'ї вказівку на виконувани нею соціальні функції. Насамперед до них відносять репродуктивну функцію і функцію соціалізації дітей. Проблема соціальних функцій, що виконуються сім'єю, не є саме правовою. Нею займаються в основному соціологічна і демографічна науки. Хоча в сімейно-правовій літературі це питання у деяких випадках отримало своє теоретичне висвітлення, у визначеннях сім'ї юристи або побіжно згадують властиві їй функції, або взагалі залишають поза увагою.

Крім названих вище ознак сім'ї, таких як її склад і підстави виникнення, взаємні права і обов'язки членів сім'ї та спільність їх життя, в літературі іноді називаються й інші ознаки, які, на думку їх авторів, мають істотне значення, в зв'язку з чим повинні включатися в спільне визначення цього поняття - взаємна матеріальна і моральна підтримка членів сім'ї; турбота про виховання потомства; широка допомога сім'ї з боку держави тощо.

Як видно із сказаного, визначення сім'ї, що наводяться в літературі, включають найширший спектр характеристик цього явища - коло членів сім'ї, їх взаємні права і обов'язки, основи виникнення сім'ї, елементи спільності сімейного життя, соціальні функції, цілі сім'ї і т.п. Деякі з них є досить об'ємними. Цілком можна зрозуміти бажання авторів дати якомога повне визначення сім'ї як однієї з основних правових категорій. Разом з тим, розширення переліку ознак, що включаються в такі визначення, не змінює суті справи. Якщо при визначенні сім'ї обмежуватися тільки її юридичними ознаками, то визначення буде звучати таким чином: сім'я - це об'єднання осіб, пов'язаних між собою правами і обов'язками, що впливають із шлюбу, спорідненості, властивості, усиновлення і іншої форми відносин.

Неважко помітити, що саме визначення, які носять найбільш загальний характер і включають основні, ключові характеристики цього поняття, можуть претендувати на роль універсальних визначень поняття сім'ї. Саме в такому плані можна погодитися з вченими, що відстоюють ідею про можливість існування єдиного поняття сім'ї у праві [11, с.63]. Інше розв'язання проблеми полягає у тому, що "в сімейному кодексі повинне бути загальне визначення сім'ї, з якого всі галузі законодавства виходили б (з урахуван-

ням своєї специфіки) при визначенні кола людей, пов'язаних шлюбно-сімейними відносинами” [12, с.48].

Список літератури:

1. Маслов В.Ф., Подопрігора З.А., Пушкин А.А. Действующее законодательство о браке и семье / Под ред. А.А.Пушкина. Харьков, 1972.
2. Советское семейное право / Под ред. В.А.Рябенцева. М., 1982.
3. Ромовська З. Сімейне право – перспективи розвитку // Основні напрямки реформи цивільного права в Україні. Збірник статей та матеріалів. К., 1997.
4. Мананкова Р.П. Правовой статус членов семьи по советскому законодательству. Томск, 1991.
5. Нечаева А.М. Понятие брака в советском семейном праве: вопросы формы и содержания // СССР – Австрия: проблемы гражданского и семейного права. М., 1983.
6. Мананкова Р.П. Правовые проблемы членства в семье. Томск, 1985.
7. Никитина В.П. Понятие семьи в применении к институтам советского гражданского и семейного права // Ученые труды (Сарат. юрид. ин-т). Вып.3. 1969.
8. Ворожейкин Е.М. Правовые основы брака и семьи. М., 1969.
9. Советское семейное право / Под ред. В.Ф. Чигира. Минск, 1989.
10. Нечаева А.М. Семья и закон. М., 1980.
11. Короткова Л.П. Необходимо универсальное понятие семьи // Правоведение. 1980. №1.
12. Г.К. Матвеев. Советское семейное право. М., 1985.

Надійшла до редколегії 31.01.2000